

18

Prehľad literatúry

Bežne vznikajú štyri mylné predstavy o kapitole venovanej prehľadu literatúry:

- Píšete ju iba preto, aby ste ukázali, že „poznáte oblasť“.
- Píše sa ľahšie než kapitoly venované analýze dát.
- Jej čítanie (a písanie) je nudné.
- Najlepšie je „zbaviť sa jej“ hneď na začiatku výskumu.

V tejto kapitole postupne spochybním všetky tieto tvrdenia. V protiklade k nim budem tvrdiť, že prehľad literatúry:

- by mal spájať vedomosti s kritickým myslením,
- vyžaduje tvrdú prácu, môže byť však vzrušujúce čítať ho,
- mal by sa písať z väčšej časti až *po* ukončení analýzy dát.

Začnem však tým, že sa pokúsím odpovedať na niekoľko praktických otázok o písaní prehľadu literatúry. A síce, čo by mal obsahovať? Kde nájdete to, čo potrebujete prečítať? Ako by ste mali čítať?

PRAKTICKÉ OTÁZKY

Čo by mal prehľad literatúry obsahovať?

Prehľad literatúry by ste mali sčasti využiť na preukázanie svojej odbornosti a kvalifikácie. V tomto zmysle by ste ho mali využiť na:

preukázanie zručností pri vyhľadávaní literatúry; preukázanie toho, že ste zvládli predmetnú oblasť a porozumeli problému; zdôvodnenie výskumnej témy, plánu a metodológie (Hart, 1998, s. 13).

Takéto zdôvodnenie tiež vyžaduje, ako som poznamenal v kapitole 6, že akýkoľvek prehľad literatúry spojený s konkrétnym výskumom sa musí v rovnakej miere zaoberať otázkou zovšeobecniteľnosti ako aj preukázaním akademickej kvalifikácie. To vyžaduje, aby ste sa zaoberali otázkami, ktoré uvádzam v tabuľke 18.1.

Akonáhle začnete na prehľad literatúry nazerať ako na dialóg, a nie na obyčajnú replikáciu toho, čo niekto iný napísal, znamená to, že ste sa vybrali správnym smerom.

Tabuľka 18.1 **Obsah prehľadu literatúry**

- Čo už vieme o téme?
- Čo môžete kriticky povedať o tom, čo už vieme?
- Robil už niekto niečo také isté?
- Robil už niekto niečo, čo s tým súvisí?
- V čom zapadá vaša práca do toho, čo sa robilo predtým?
- Prečo stojí za to, robiť váš výskum, z hľadiska toho, čo sa už urobilo?

Zdroj: Upravené podľa Murcottovej, 1997.

Keď si predstavíte prehľad literatúry ako odpoveď na súbor otázok, bude vaše čítanie okamžite usmernenejšie a vaše písanie pútavejšie a relevantnejšie.

Kde nájdem potrebnú literatúru?

Existuje mnoho potenciálnych zdrojov informácií o tom, akú literatúru by ste mali prečítať a kde ju nájdete:

- váš školiť
- knihovník vo vašej univerzitnej knižnici
- zoznamy použitej literatúry v literatúre, ktorú ste prečítali
- online vyhľadávanie na internete
- diskusné skupiny na internete
- vaši spolužiaci (bývalí aj súčasní)

Nebojte sa priznať, že máte málo poznatkov. Americký sociológ Gary Marx samozrejme odporúča použiť „skratky“: „naučte sa, ako používať vyhľadávanie v počítači, encyklopédie, prehľadové články. Poproste expertov o pomoc“ (1997, s. 106). Akonáhle začnete hľadať, rýchlo zistíte, že vaším problémom nebude to, že máte príliš málo literatúry, ale príliš veľa! Zanechanie literatúry a prechod k dátam je skok, ktorý by väčšina z nás mala urobiť čo najskôr. Ako varuje Marx: „Knihomolom sa staňte iba v prípade, že sa vám to páči“ (1997, s. 106).

Je toho tak veľa: ako si nájdem toľko času?

Skôr než vás zachváti panika, mali by ste si pamätať, že tento stupeň vo vašej akademickej kariére by ste nedosiahli, keby ste si neboli osvojili „kumšt“ čítania. Tento „kumšt“ prekračuje hranice zručností rýchleho čítania (hoci aj tieto pomáhajú): vaším cieľom by zvyčajne malo byť „vykostenie“ publikácie vzhľadom na váš vlastný program (nie vzhľadom na autorov!).

Marx to opäť dobre vystihol:

Vyberajte si vzorky! Naučte sa, ako čítať pri listovaní, všímajte si prvú a poslednú vetu, odsek alebo kapitolu. Prečítajte si najskôr závery, a až potom sa rozhodnite, či chcete čítať aj zvyšok. Väčšina spoločenskovedných kníh by pravdepodobne nemala byť knihami; je v nich iba niekoľko hlavných (alebo aspoň pôvodných) myšlienok (1997, s. 106).

Ak sme aj zodpovedali zvyčajné základné otázky, musíme sa ešte popasovať so základnými princípmi, ktoré sú v pozadí prehľadu literatúry. Ako naznačila moja diskusia o „mylných predstavách“, tieto princípy nie sú vždy očividné a jasné.

ZÁSADY

Toto je definícia prehľadu literatúry z najlepšej súčasnej knihy o tejto téme:

Výber dostupných dokumentov (publikovaných aj nepublikovaných) o tejto téme, ktoré obsahujú informácie, myšlienky, dáta a dôkazy, písané z určitého hľadiska za účelom dosiahnutia určitých cieľov alebo vyjadrenia určitých názorov na podstatu témy a na to, ako sa má skúmať, a efektívne zhodnotenie týchto dokumentov vo vzťahu k navrhovanému výskumu (Hart, 1998, s. 13).

Hartov pojem „efektívne zhodnotenie“ podľa môjho názoru znamená dodržiavanie nasledujúcich princípov.

Rešpektujte literatúru

Keď sa zameriate na svoju (v ideálnom prípade) úzku výskumnú tému, mali by ste zároveň rešpektovať skoršie výskumy, ako aj to, aby ste neprerušili spojenie medzi svojou prácou a širšou diskusiou, ktorej súčasťou predstavuje. Vaša dizertačná práca sa bude posudzovať z hľadiska jej odbornosti a „odbornosť“ znamená preukázanie „rešpektu“ a postavenie sa na vlastné nohy. Slovanami Marxa:

Aj tvorcovia literatúry musia poznať literatúru a jedným z hlavných kritérií na hodnotenie práce je to, či je alebo nie je daná do kontextu predchádzajúcej vedeckej práce. Nie sme iba tvorcovia nových poznatkov, ale aj ochrancovia a šíritelia starých. Naším dedičstvom je úžasne bohaté dielo predchádzajúcich bádateľov. Okrem toho má každý strategický záujem o vzájomnú kolegialitu v rámci systému citovania (1997, s. 106).

Definujte si zameranie a buďte kritický

S rešpektom sa dostanete iba potiaľto. Bádanie znamená aj posúvanie poznania vpred – aj keď úroveň vyžadovaného pokroku sa bude meniť v závislosti od titulu, o ktorý sa usilujete. Takýto posun vpred vyžaduje prísne zameranie a kritický pohľad na to, čo čítate:

Uvedomte si po určitej počiatočnej pokore, čo hľadáte. Pristupujte k literatúre s otázkami a pamätajte, že vaším cieľom je posunúť ju vpred, nielen žasnúť nad jej divmi. Snažte sa dosiahnuť primeranú rovnováhu medzi prejavmi uznania a posunom literatúry vpred (1997, s. 106).

Vyhýbajte sa obyčajnému popisovaniu

Každý akademik pociťuje hrôzu z prehľadov literatúry, ktoré sú únavne a nezmyselne popisné. Rudestam a Newton dobre charakterizujú takéto zlyhávajúce prehľady:

[pozostávajú z] rozsiahleho zoznamu predchádzajúcich štúdií, s vetami alebo odsekmi začínajúcimi slovami „Smith zistil...“, „Jones dospel k záveru...“, „Anderson uviedol...“ a tak ďalej (1992, s. 46).

V tomto štýle Gary Marx odporúča, aby ste sa vyhli „zhrnutiu literatúry bez ostrejšej kritiky, ktorá pomôže vašim kolegom pozeráť na svet inak“ (1997, s. 106). Namiesť toho sa musíte zamerať na tie štúdie, ktoré sú závažné z hľadiska definovania *vášho* výskumného problému. Po prečítaní prehľadu literatúry

by mal byť čitateľ schopný dospieť k záveru, že „Áno, samozrejme, toto je presne ten výskum, ktorý je potrebné vykonať teraz, aby sa posunulo poznanie tejto oblasti o niečo vpred“ (Rudestam a Newton, 1992, s. 47).

To znamená, že musíte venovať rozdielnu mieru pozornosti tomu, čo čítate, podľa toho, nakoľko dôležité to je vzhľadom na vašu tému. Literatúru v pozadí môžete popísať iba jednou vetou. Najdôležitejšie štúdie, v protiklade k tomu, „musíte kriticky posúdiť, a nie o nich iba informovať“ (1992, s. 49). Takáto kritika sa môže sústrediť na nedostatky teórie alebo metódy (pozri kapitolu 26).

Prehľad literatúry píšete až po iných kapitolách

Bežná verzia trajektórie výskumu študentov naznačuje, že hlavným cieľom na začiatku je dokončiť prehľad literatúry. Túto verziu podporuje „kontrolný časový hárok“, ktorý stanovuje Britská výskumná rada študentom PhD.

Tento obsahuje nasledujúce odporúčanie: „Prvý rok ... študent dokončí prehľad literatúry“ (British Research Councils, 1996). Na inom mieste v tej istej publikácii je uvedená menej dogmatická rada:

V rámci niektorých predmetov predstavuje *prehľad literatúry* dôležitý východiskový bod práce a mal by sa vykonať v raných fázach. Pred ukončením prvého roka by mal mať študent predstavu o významných prácach, ktoré realizovali druhí, bude však potrebné udržiavať si po celý čas prehľad o novej literatúre, aby dizertačná práca brala do úvahy najnovší vývoj v predmetnej oblasti.

Táto ďalšia múdra rada poukazuje na problémy spojené s dokončením prehľadu literatúry v niektorej z počiatočných fáz. Medzi tieto problémy patria:

- Ukončenie prehľadu literatúry v prvom roku a jeho spísanie môže predstavovať množstvo premárnenej námahy: až kým neukončíte analýzu dát, nemôžete vedieť, čo bude relevantné.
- Odolajte pokušeniu považovať prehľad literatúry za pomerne ľahkú úlohu. Keďže si pri nej overujete zručnosti, ktoré ste si osvojili už v rámci pregraduálneho štúdia, môže sa potenciálne stať rutinou. Ak sa tak stane, iba to oddiali prechod k analýze dát, podľa ktorej vás budú posudzovať.
- Ako som sa spýtal už v kapitole 5, dokážete vôbec vyjsť z knižnice, aby ste konečne začali písať prácu? V každej knihe bude určite zoznam ďalších „zásadných“ odkazov na literatúru a tak ďalej, až donekonečna. Každému, kto si myslí, že teoretická doktorandská práca je „rýchle riešenie“, s dobrým úmyslom odporúčam, aby považoval, či bude mať dostatočne silnú vôľu prestať čítať.

Týmito úvahami mierim na to, že najlepšie je prečítať množstvo literatúry v rámci zberu a analýzy dát alebo popri nich. Napokon, ušetríte si čas, ktorý vyžaduje rozpracovanie kapitoly venovanej prehľadu literatúry skôr, než zistíte, ktorá literatúra bude najdôležitejšia vzhľadom na váš spôsob spracovania témy. Takisto vás to prinúti, aby ste opustili knižnicu. Ako to komentuje Marx: „Vyhľadávanie literatúry sa nemusí stať samo cieľom alebo pohodlným spôsobom, ako sa vyhnúť konfrontácii s čistým listom papiera“ (1997, s. 106).

Preto: čítajte v priebehu robenia analýz. Určite si píšete poznámky o prečítanej literatúre, nepokúšajte sa však písať kapitolu venovanú prehľadu literatúry príliš skoro v rámci vášho výskumu.

Ako výskumníci by sme však mali byť kritickí a inovatívni. Nakoľko je z tohto pohľadu kapitola o prehľade literatúry jednoducho neuváženým prežitkom staromódnej verzie vedeckej práce? Potrebujeme vôbec takúto kapitolu?

POTREBUJETE KAPITOLU O PREHĽADE LITERATÚRY?

Hlavná nepravoverná postava v tejto súvislosti je americký etnograf Harry Wolcott. Wolcott tvrdí, že študenti pracujúci na výskumoch sa často mylne domnievajú, že musia obhajovať kvalitatívny výskum vo všeobecnosti, ako aj konkrétny prístup alebo metódu, ktorú používajú. Ako však Wolcott upozorňuje po storočí kvalitatívneho výskumu (a niekoľkých desaťročiach špecifickjších kvalitatívnych prístupov):

Už nemusíme od každého výskumníka požadovať, aby nanovo objavoval a obhajoval [kvalitatívne metódy], ani aby poskytol vyčerpávajúci prehľad literatúry o takých štandardných postupoch, ako je zúčastnené pozorovanie alebo robenie interview. Namiesto toho, aby sme museli popisovať a obhajovať kvalitatívne prístupy ako kedysi, keď sme to pocítovali ako povinnosť, je často ťažké povedať o nich niečo nové alebo prekvapujúce. Nováčikovia vo výskume, ktorí iba nedávno zakúsili tieto prístupy na vlastnej koži, si musia uvedomiť, že ich publikum pravdepodobne nebude zdieľať podobný pocit vzrušenia, keď bude musieť znova počúvať, ako ich niekto popisuje (1990, s. 26).

Wolcott takisto upozorňuje na niektoré pozitívne zisky, keď sa vyhneme predpísanému prehľadu literatúry. Ako hovorí:

Očakávam od svojich študentov, že budú vedieť o dôležitej literatúre, nechcem však od nich, aby ju všetku dávali dokopy (na kopu?) do jednej kapitoly, ktorá zostane bez súvislosti so zvyškom štúdie. Chcem, aby z literatúry čerpali selektívne a primerane, nakoľko je to potrebné pre vyrozprávanie ich príbehu (1990, s. 17).

To znamená, že príslušnú literatúru môžete uviesť vtedy, keď to potrebujete, nie v samostatnej kapitole, ale v priebehu analýzy dát:

Zvyčajne to vyžaduje, aby sme uviedli súvisiace výskumy skôr ku koncu štúdie než na začiatku, s výnimkou nevyhnutného „zahniezdenia“ problému v úvode (1990, s. 17).

Wolcottov radikálny návrh je bezpochyby pre väčšinu študentov (aj ich školiteľov!) príliš radikálny. Ak by ste sa predsa len rozhodli napísať konvečnú kapitolu s prehľadom literatúry, to, čo chcel Wolcott povedať, predstavuje užitočnú pripomienku, že pri písaní výskumnej dizertačnej práce by ste mali citovať druhé práce iba za účelom prepojenia vašej úzkej výskumnej témy s priamo súvisiacimi záujmami širšej komunity výskumníkov. Robenie širších prepojení by ste mali náležite nechať až na záverečnú kapitolu (pozri kapitolu 21).

ZHRNUTIE

V tejto kapitole som hovoril o tom, že prehľad literatúry by mal: spájať vedomosti s kritickým myslením; vyžadovať tvrdú prácu, mal by sa však pútavo čítať; a z väčšej časti by sa mal písať až *po* dokončení analýzy dát.

Prehľad literatúry by mal obsahovať odpovede na nasledujúce otázky:

- Čo už vieme o téme?
- Aké sú vaše kritické pripomienky k tomu, čo už vieme?
- Robil už niekto iný presne to isté?
- Robil už niekto iný niečo, čo súvisí s vašou témou?
- V čom zapadá vaša práca do toho, čo sa už robilo?
- Prečo stojí váš výskum za to vo svetle výskumov, ktoré sa už robili?

Ďalšie čítanie

Základnou knihou o tejto téme je kniha Chrisa Harta *Doing a Literature Review: Releasing the Social Science Imagination* (Sage, 1998). Táto kniha podrobne pokrýva všetky otázky, o ktorých sme stručne hovorili v tejto kapitole a ktoré zodpovedajú rôznym požiadavkám na prehľady literatúry v rámci bakalárskych, magisterských a doktorandských prác (1998, s. 15).

Kratšie, živšie diskusie sa nachádzajú v knihe Harryho Wolcotta *Writing Up Qualitative Research* (Sage, 1990) a v článku Garyho Marxa „Of methods and manners for aspiring sociologists: 37 moral imperatives“ (*The American Sociologist*, Jar 1997, s. 102–125).

Cvičenie 18.1

Vyberte z literatúry dve alebo tri práce, ktoré považujete za najdôležitejšie. Potom:

- 1 Robte si ku každej poznámky a pokúste sa každú z nich použiť pri odpovedaní na otázky uvedené v tabuľke 18.1.
- 2 Začleňte tieto poznámky do krátkej kapitoly venovanej prehľadu literatúry, ktorá bude hovoriť iba o týchto dvoch alebo troch prácach.
- 3 Rozoberte si tento prehľad so svojim školiteľom.

Cvičenie 18.2

Po dokončení každej kapitoly venovanej analýze dát si spätne prezrite literatúru, o ktorej ste hovorili. Potom si položte tieto otázky:

- 1 Hovorí sa v tejto kapitole o každom zdroji v dostatočnej miere na to, aby sme každú ďalšiu diskusiu (v kapitole venovanej prehľadu literatúry) mohli považovať za zbytočnú?
- 2 Ak to nie je tak, pocvičte sa v písaní o týchto zdrojoch a pridajte k tomu niečo navyiac v porovnaní s tým, ako ste ich popisali v kapitolách venovaných analýze dát. Opäť môžete použiť ako návod tabuľku 18.1.